

A megjelent kötet eredeti változata egy PhD értekezés, amely az ELTE Atelier műhelyében készült, kiegészülve (a kézirat vitája után) a Bibó István Szellemi Műhely tanácsaival. Kiváló, historiográfiai jelentőségű munka született. Intézményi babáskodással – de a művet Lajtai L. László hordta ki. (*Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi műhely. Eszmetörténeti könyvtár 18. Bp. 2013. 643 o.*)

LÁSZLÓ L. LAJTAI: „MAGYAR NEMZET VAGYOK” (I AM THE HUNGARIAN NATION).

The National Discourses of the First Hungarian History School-books

by Gergely András

(Abstract)

The bulky monograph of László Lajtai goes a long way past the aim set by the title, namely an examination of the idea of history in the history school-books written during the Hungarian reform era. It practically offers a general survey of the science of history in Hungary in the 18th and 19th centuries, with regards to both the previous centuries and to the development of European historiography. The research undertaken within a thus enlarged framework provides sufficient proof that the authors of simplifying school-books, while of course willingly employing old legendary topoi, were generally well-versed in the historical science to date. As for the authors, their social standing, confessional background and studies are analysed, and, as far as possible, the material and intellectual reasons underlying their literary engagement are also revealed. Some of them managed to attain „immortality”, that is, the construction of a historical narrative that remained in use for several decades to come and thus shaped the thinking of successive generations. Such was for instance, the manual of István Losontzi for the elementary schools, or that of Mihály Horváth for the secondary schools.

The school-books of the reform era represented universally the idea of an independent Hungarian statehood, and hardly made any reference to the entire Habsburg Empire after 1526. On the other hand, important, albeit not always long, sections dealt with Hungarian prehistory, that is, the centuries preceding 896. (The edicts on education, on the other hand, would have started the teaching of Hungarian history from about 1000.) The school-books ignored the limits set by the edicts, but also those of censorship. They played a very important role in the process of Hungarian nation-building, a role that was out of keeping with their in itself fairly modest scientific achievement.

S. Varga Pál

LAJTAI L. LÁSZLÓ: „MAGYAR NEMZET VAGYOK”

Irodalomtörténeti jegyzetek az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelem-tankönyvek nemzetdiskurzusát feldolgozó monográfiához

Ha irodalomtörténész szól egy eszmetörténeti tárgyú könyvről, az óhatatlanul egyoldalúsággal jár. Mentségéül szolgáljon, hogy e nézőpontot maga a könyv kínálja fel – ugyanis azzal a ritka esettel van dolgunk, hogy szerzője otthonosan mozog a korszak irodalomtörténetében, sőt, az irodalomelméletben is.

Lajtai L. László eljárása ugyanakkor nem különködés; természetes következménye annak, hogy az általa vizsgált korszak kezdetén irodalom és történetírás még az írott tudás egészét jelentő *literatúra* keretein belül helyezkedik el.

Ami a tárgykör alapfogalmait illeti, a szerző mindjárt könyve elején rámutat használatuk kritikus pontjára. A tudományos megismerés lehetőség-feltételeire reflektálva írja, hogy a fogalmak „nem pusztán hordozói, de *aktív létrehozói* is az általuk megragadott összefüggéseknek, kijelölik a *lehetséges tapasztalatok* és elgondolható elméletek horizontját, megvonva ezáltal azok határait is” (16.). Ha a fogalomtörténeti iskola arra tanít, hogy e fogalmak jelentését csakis szemantikai örökségükhöz igazodva bővíthetjük — vagy írhatjuk le más fogalmakkal —, aligha becsülhetjük túl azt a körülményt, hogy a nemzet és a hozzá kapcsolódó fogalmak a literatúra számos szegmentumában felbukkannak, s hogy Lajtai, ennek megfelelően, a szorosabb értelemben vett irodalom fogalomtörténeti tanulságait is érvényesítette.

Szerzőnk a könyv szűkszavú zárlatában a forrásfeltárára és bizonyos részletkérdések megválaszolására korlátozza kutatásai eredményeit. Ha csak ennyit végzett volna el, az sem volna csekélység – a vállalkozás azonban ennél messzebbre mutat. Az irodalomtörténész hajlamos e többletet azzal magyarázni, hogy a 18–19. század fordulójának történelemtankönyveit vizsgálva Lajtai L. László korszakhatáron találta magát. Tudjuk, a korszakhatár — vagy korszakküszöb — maga is összefüggések létrehozására szolgáló fogalom, ám akár a Foucault, akár a Koselleck nevével fémjelzett diskurzust követjük, a 18. század vége korszakküszöbnek fog mutatkozni – ráadásul Lajtai vizsgálódásai szempontjából mind a klasszikus és modern episztémé, mind a história és a Geschichte értelmében vett történelem „előtt”-je és „után”-ja alapvető ellentétet képez.

A kötet újszerűségét most mégis egy harmadik, a Niklas Luhmann rendszerelméletében érvényesülő leírás felől hadd közelítsem meg. Luhmann a modern társadalmakat funkciók szerint elkülönülő alrendszerek autopoietikus rendszerének tekinti, s kialakulásukat — aligha véletlenül — ugyanúgy a 18. század utójára teszi, mint Foucault és Koselleck a maga korszakküszöbét. Luhmann elmélete értelmében a tudomány, illetve a művészet/irodalom önálló alrendszerre fejlődése egymással párhuzamos, egymást feltételező folyamat; ami egyrészt a professzionális történettudományt, másrészt az esztétikai autonómián alapuló irodalmat illeti, mindkettő a korábbi, egységes literatúra-fogalom felbomlásának terméke. Luhmann nyomán azt várhatnánk, hogy a két alrendszer a *strukturális mozgókapcsolat* elve szerint reagál egymásra; mindkettő azt tematizálja a másik működéséből, ami lefordítható saját nyelvezetére. Van is ebben valami, hiszen a történettudomány az irodalomra mint a művelődéstörténet tárgyára vagy éppen a társadalomtörténet dokumentációjára reagál, az irodalom pedig — leginkább a szintén most születő történelmi regény révén — hálás szívvel köszöni meg a szaktudományos történetírásnak mindazt, amit ez a (történeti) fikció megalkotásában és hitelesítésében kínál fel neki. Lajtai könyve azonban ennél is összetettebb képét mutatja meg az átmenetnek. A korszakküszöb „után”-jának körülményei között ugyanis a történelemtan-

könyvek egy harmadik alrendszerbe, az oktatásába tagolódnak be – itt tehát nem bináriás, hanem háromtagú mozgókapcsolati sémát kell érvényesíteni; a tankönyvek nemcsak a tudománnyá váló történetírással, de a nemzetet és múltját megelevenítő (szép)irodalommal is kapcsolatban állnak.

A történetírás és a tankönyvek kapcsolatában meghatározó, hogy az ország „pedagógiai indoktrinációja” (amely az 1777-es *Ratio Educationis*hoz köthető), ezzel együtt a kötelező történelemoktatás bevezetése párhuzamosan zajlik a történettudomány professzionalizálódásának — „a kritikai és magyar nyelvű történetírás intézményesülése”-nek — folyamatával (100–101.).

Ami az utóbbit illeti, ezt általában és elviekben meghatározza a „szaktudomány értelmében vett történetírás” és a nemzeti emlékezet, a nemzetépítés által támasztott elvárások feszültsége; Lajtai szerint a 19. században „A »hagyomány« és a »tudományos igazság« összeegyeztetése volt az egyik legkomolyabb kihívás” (71.). Az a történész, aki a hagyományt tartja szem előtt, „a nemzet szempontjából érvényes történelem”, a közösség tagjai számára jelentést hordozó múlt megírásában van érdekelve, míg a forráskritikán alapuló történetírás elhárítja az ilyesfajta jelentésképzést. Ez a különbség, úgymond, annak ellenére is fennáll, hogy az intézményesült történettudomány komoly szerepet kapott a modern társadalmak nemzetállami kohéziójának ideológiai megszilárdításában, s nem szűnik meg később sem, amikor a hagyomány és a történelem szálait az emlékezhelyek kötik össze.

A magyar (nyelvű) történettudomány intézményesülése szempontjából meghatározó, hogy zömmel „főúri és főpapi mecénások megbízásából tevékenykedő történetírók”-hoz kapcsolódik, akikkel szemben eleve bizonyos — egyre inkább nemzeti — ideológiai elvárások érvényesültek. Sokatmondó, hogy a *Corpus juris* tudományos feldolgozására vállalkozó Kovachich Márton György „kudarcainak hátterében a múlt politikai felhasználására vonatkozó kortársi igények félre- illetve meg nem értése” húzódik meg (114.). A történettudósok élcsapatát adó volt jezsuitáknak még csak igazodásra sem volt szükségük; mint Lajtai (Szörényi László nyomán) megjegyzi, a magyar jezsuita múltértelmezés már a rend feloszlata előtti évtizedekben „fokozatosan közelíteni kezdett a tradicionális magyar rendi történelemfelfogáshoz” (109–110.; nota bene, a jezsuita történelemszemlélet változásait legjobban egy *irodalmi* műfaj, az eposz történetén lehet szemlélni). Tudományosság és nemzeti elkötelezettség ellentmondása az utóbbi alárendelésével oldódott fel, amennyiben a „szakma” úgy védi meg az „aranykor” képzetéhez kötődő kollektív emlékezetet az egyre erősödő demitologizáló tendenciákkal szemben, hogy „a szaktudomány által hitelesített múltat bocsát a közösség rendelkezésére” (72.), s végső soron maga alkotja meg a múltat a jövővel összekötő nagy nemzeti elbeszélést.

Akármennyi gondot okozott is azonban a történettudománynak ez az — intézményesülését kísérő — ellentmondás, a tankönyveknek csak hasznuk származott belőle; a pedagógia és a történettudomány strukturális mozgókapcsolatában fontos szerepe volt annak, hogy utóbbi nem tudott és nem is akart megszabadulni közösséget formáló — a tudomány alrendszerét tekintve rendszeridegen — funkciójától, s ez módszertanában is érvényesítette hatását.

A történelemtankönyvek és az irodalom kapcsolata ugyancsak strukturális alapokon nyugszik; lényege a szövegek *hatása* a befogadóra. Ha e kapcsolatot az irodalom felől nézzük, azt látjuk, hogy a történelmi tárgyú irodalmi szövegek alkotói jobban járnak, ha a történelemtankönyvekből merítenek, ezek ugyanis már eleve úgy beszélnek el a múltat, hogy tekintettel vannak a befogadói hatásra. Bár Lajtainak nem lehetett feladata, s ezért csak mellékesen utal rá, az irodalomtörténész tudja, milyen jelentősége volt ennek bizonyos irodalmi szövegek létrejöttében. (Példánk Arany János lehet, aki nem egyszerűen a *Hármas Kis Tükörből* ismerte meg a hun regét, de ilyen tárgyú művei írásakor arra is tekintettel volt, hogy a magyar olvasóközönség részéről a Losontzi művéből szerzett ismeretekre számíthat.)

Megfordítva, kézenfekvő, hogy a történelemtankönyvek írói a befogadóra gyakorolt hatás érdekében fordultak a szépirodalomhoz. Ez nyilvánvalóan nem a tudományos történetírás szempontja, amely csak módszertani önmeghatározásával ellentmondásba kerülve térhet el a megismerés tárgyilagos modelljétől; a történelemtankönyveknek viszont — lévén az oktatási alrendszerek elemei — eleve az a céljuk, hogy hatást gyakoroljanak befogadjukra, vagyis a tankönyvet olvasó diákra, ebben tehát az irodalomra támaszkodhatnak. Kapcsolatuk azon alapul, hogy a történelmi tárgyú irodalmi művek *az elbeszélés valamilyen módja* által érik el hatásukat. Nem egyszerűen a történetírás narrativitásának Hayden White-től unalomig idézett tételére kell gondolnunk, hanem éppen arra a minőségi különbségre, amely tudományos és irodalmi történetmondás narrativitása között mutatkozik: az irodalom *egységes, értékszemponthoz kötött*, egyénített szereplői révén *átélhető* történetet alkot, s ezáltal részvételre készítet. A hatástényezők közül a történet egysége a legszembevetőbb: Lajtai az őstörténet kapcsán emeli ki, hogy a történettudomány problémafelvető, ellentmondásokat tudatosító módszerével szemben a tankönyvek az „értelemkoherencia” megvalósítására törekcsenek; „a bennük megszólaló őstörténet-diskurzus” így „inkább a népnyelvű szépirodalom szintézisalkotó produktumaival vethető egybe (413–414.). Lajtai azt is kimutatja, hogy a történelemtankönyvek és az irodalom ilyenfajta kapcsolata nem egyszerűen a modernizálódó társadalom strukturális párhuzamain alapul. Bár a hatáselvűséget — általában a tudás emberformáló szerepét —, amely ott volt még a literatúra differenciálatlan fogalmában, elvileg az irodalom örökölte meg, a történelemtankönyvek is az „örökösök” közé tartoznak. A literatúra korába tartozó előzmények közül Lajtai megfigyelése szerint a történelmi tárgyú iskoladramáknak van kiemelkedő jelentőségük (187–188.). Jellemző, hogy a literatúra hatáskeltő költői arzenáljából a verses forma is feltűnik; Losontzi István a vármegyék nevezetesebb helységeit, Rajcsányi János tankönyve mottóit foglalja versbe, mivelhogy (mint Losontzi egy lábjegyzetben közli) „a gyermekek a’ ritmizálásban gyönyörködnek”; Ketskeméti Zsigmond egész tankönyvét versbe szedte (307.).

Ez tehát az a sajátos közties helyzet, amely feljogosítja Lajtait, hogy mind elméleti, mind történeti-módszertani tekintetben az irodalomtudomány eljárásaival egészítse ki a szoros értelemben vett historiográfiai metódusokat. Elméleti téren elsősorban Gérard Genette transztextualitás-elmélete volt segítségé-

re, történeti vonatkozásban pedig azok a leírások, amelyek a nemzeti irodalom koncepcióira és azok változásaira irányulnak.

A genette-i módszer, amely szövegek kölcsönhatását vizsgálja, nagyrészt a tankönyvszövegek hatáskeltő mechanizmusainak feltárását szolgálja. Igaz ez a tankönyvszövegekkel közvetlenül érintkező paratextusok (cím, mottó, lábjegyzet) többségére, újszerű eredményei azonban leginkább abban mutatkoznak meg, hogy lehetővé teszi a nemzeti-történelmi tárgyú irodalmi vendégszövegek és a tankönyv saját történet-elbeszélése közötti viszony megértését. Eszerint a történelmi leírásokat az irodalmi szövegidézetek töltik fel érzelmi-erkölcsi tartalmakkal; „A szépirodalmi művekből vett idézeteknek fontos didaktikai szerepük volt a nemzet múltjával azonosulás érzelmi motivációjának megalapozásában” (300). Ez odáig megy, hogy ha egy tankönyv újabb kiadásában lecserélték a költőktől vett mottókat, akár az egész tankönyv hatása megváltozhatott (281.). A nemzetfogalom változásával összefüggő átrendeződés is jól lemérhető azon, hogy a haza fogalmához kötődő antik irodalmi szövegeket „mindinkább a kortárs vagy közelmúltbeli magyar költeményekből vett mottók, majd vendégszöveg formáját öltő egyéb idézetek” váltják fel (21.). A genettei-i módszer egyébként az esztétörténeti vizsgálódáson belül is jól kamatozik – legyen szó akár a különböző politikai nyelvek beszüremkedésének megfigyeléséről és ennek leírásáról (21.), akár a tankönyvek történettudományi tájékozódását jelző lábjegyzeteiről (292. skk.).

A tankönyvek narratívái és a bennük felhasznált irodalmi szövegek zavaratlan illeszkedése ugyanakkor az irodalom és a tankönyvek nemzetdiskurzusának alakulása közti lényegi összefüggésre is ráirányította Lajtai figyelmét. Az irodalomtörténet-írás a történész Szűcs Jenő kezdeményezése nyomán három mintázat, az államközösségi, az eredetközösségi és a hagyományközösségi interferenciájaként írta le a 19. századi magyar irodalom nemzetdiskurzusának alakulástörténetét, Lajtai tehát mintegy visszaveszi e fogalmakat a történetírás — pontosabban: a történelemtankönyvek — nemzetdiskurzusának tipológiai elemzése számára, amikor ezeket a fogalmakat használja.

Lajtai megfigyelése szerint az eredetnarratíva megalkotására/érvényesítésére irányuló törekvések között mind az irodalomban, mind a tankönyvekben világosan elkülönülnek az *eredetközösségi* szemléletű — az ősi eredet valamelyik változatát tényként elfogadó — szövegek (Dugonics: *Etelka*, Vörösmarty: *Zalán futása*, Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*, a Losonczy-féle *Hármas Kis Tükör* korai kiadásai) azoktól a *hagyományközösségi* logikájú szövegektől, amelyek nem a tényeket, hanem az eredethagyomány közösségi fennmaradását veszik alapul – Arany Jánostól Horváth Mihályig. Ami Horváthot illeti, Lajtai pontosan regisztrálja hagyományszemléletének herderi indíttatását és Kölcseyhez fűződő kapcsolatait (419–420., 427. – megemlítem, hogy Horváth itt idézett 1847-es szövege viszont Arany 1850-es évek közepén írt, *Naiv eposzunk* című dolgozatának lehetett előzménye).

Az irodalom és a tankönyvek nemzetdiskurzusának érintkezése alighanem abban a hatásban kulminál, amelyet a nemzeti irodalom hagyományközösségi paradigmáját kezdeményező Kölcsey Ferenc gyakorolt Pulszky Ferencre. Pulszky az

Eszmék Magyarország története philosophiájához című 1838–39-es cikksorozatában a kollektív emlékezeten alapuló, organikus — autopoietikusan — vagyis az idegen hatást asszimiláló, önmagát építő módon — kifejlődő nemzet fogalmát alkotta meg (147–155.; a dolog érdekessége, hogy Kölcsey és Pulszky egyaránt annak a Friedrich Schlegelnek egy-egy 1810-es évek elején írt művére támaszkodott, aki ebben az időben — szakítva univerzalista koraromantikus felfogásával — már a nemzeti múlt felé tájékozódott).

De Lajtai elemzésében ez a hármas nemzetfogalom-tipológia teszi láthatóvá a központi oktatáspolitikai és a történelemtanítás gyakorlata közt feszülő, szinte beláthatatlan következményekkel járó ellentmondást is. Míg a *Ratio Educationis* az államközösségi elv, az alattvalói patriotizmus, a „birodalmi horizontú hazaszeretet” erősödését várta a történelemoktatástól, a tankönyvek egyre határozottabban az eredet-, s még inkább hagyományközösségeként értett nemzet tagjaivá kívánták nevelni az „ifjú polgárokat” (392. skk.). A különbség az alapfogalmakig hat, hiszen a történelemtanítás előírásait tartalmazó rendeletek a *haza* vagy az *ország*, a tankönyvek viszont a *nemzet* történelmét tekintették az oktatás tárgyának (395.). Lajtai szellemesen mutatja be, hogyan „esik áldozatul” akár az osztrák császárhimnusz, a *Gotterhalte* is ennek az ellentmondásnak; a *Hármas Kis Tükör* 1849–50-es kiadásának szövegében nyoma sincs császárnak; a „Magyarok királyá”-ról szól, akinek az „édes Nemzetünket” vezérlő „magyarok szent Istene” van segítségére (322.).

Lajtai egyébként szemléletes példákon mutatja meg, hogy a három nemzetfelfogás — az államközösségi, az eredetközösségi és a hagyományközösségi — ideáltípusok, amelyek tiszta formában nem fordulnak elő, de kimutatható, melyikük dominál egy-egy szövegben (506–507.).

A fogalomhármas ugyanakkor nem csupán elemeinek egymáshoz való viszonyában kap értelmet, de egyúttal egy átfogó fogalomtörténeti koncepcióba is beilleszkedik. Lajtai a nemzet fogalmának nem egy adott szemantikai struktúráját kívánja leírni, hanem azt a folyamatot, amelyen ez a struktúra a vizsgált időszakban átment. Ez a koncepció abból az állásfoglalásból nő ki, amelyet Lajtai a mai tudományos nemzetdiskurzusok — a perennialisták, modernisták és etnoszimbolisták — jól ismert vitájában képvisel. Szerzőnk — Anthony D. Smith értelmezését követve — úgy ítéli meg, hogy a perennialisták és a modernisták ellentéte azért feloldhatatlan, mert előfeltevéseik, fogalmaik és módszereik összemérhetetlenek. A közvetítést az az etnoszimbolista felfogás jelentheti, „amely egyfelől elismeri a nacionalizmus kritériumai szerint definiált nemzet modernségét, másfelől elválaszthatatlannak tekinti politikai-kulturális előképe, a reflektálatlan kategóriákon már szintén túlmutató *etnikum* szimbólumrendszerétől” (30.). Lajtai számára azért nélkülözhetetlen az utóbbi, mert „a nemzetre vonatkozó diszkurzív univerzum sokszorta tágabb, mint a nacionalista doktrinális mag által keltett. [...] [A] nemzetre vonatkozó diszkurzív tapasztalatok évszázadokkal, esetenként évezredekkel is megelőzhetik a nacionalista beszédmódok kialakulását, regionális és globális elterjedését.” (28–29.) Jegyezzük meg: az etnikumok szimbólumrendszerét is tekintetbe vevő nemzetfogalom eleve feltételezi a nemzet irodalmi — és más, például képzőművészeti —

reprezentációjának tekintetbe vételét (utóbbit az egyetlen illusztrált tankönyv kiváló elemzése képviseli, 327–381.). Smith kiegyensúlyozott állásfoglalását szerzőnk Reinhart Koselleck szemantikai elemzésével egészíti ki, amely a nemzet- és népfogalom jelentésének alakulásában mind a folytonosság, mind a megszakítottság mozzanatát hangsúlyozza.

És ha már Kosellecknél tarunk, térjünk vissza a korszakküszöb tőle származó meghatározásához, amelynek konkrét pedagógiai implikációja is van. Koselleck ugyanis úgy látja, hogy az egységes és egyszeri történelem is tanít, de máshogy, mint a példatárat felvonultató cicerói „magistra vitae”. „Ha egyszer a történelem nem más, mint egyetlen nagyszabású rendezvény az emberi nem nevelésére, akkor természetes, hogy minden múltbeli példa erejét veszti. Az egyes tanulságok feloldódnak ebben a pedagógiai összrendezésben” (Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő*, ford. Hidas Zoltán, Bp., Atlantisz, 2003, 65.). Maga a folyamat, az okok és a belőlük fakadó következmények sorozata — a haladás tapasztalata — segítik elő a Bildungsbürger nevelődését.

A tankönyvek túlnyomó többsége — bár Lajtai nyíltan nem kategorizálja őket ebből a szempontból — láthatólag az „előtt” kategóriájában maradnak — híven követve a *Ratio Educationis* útmutatását, amely idézi is a híres — a történelmet tanulságos példák soraként értelmező – cicerói szlogent. Jellemző, de nem egyedi Peregriny Elek meghatározása, amely „a történelem erkölcsi példatár szerepét emeli ki” (386.); Lajtaitól gazdag kínálatát kapjuk azoknak a történelem-meghatározásoknak, amelyek a nagy emberek, események követendő vagy éppen kerülendő példáján alapulnak. A hazai történelem időrendjét elemző fejezet ugyanakkor arról tanúskodik, hogy igazából három szerző lépte át a kosellecki korszakküszöböt: a református Budai Ézsaiás, a nyomdokain járó Péczely József, illetve a katolikus Horváth Mihály (még ha érvényesülnek is hasonló törekvések a „Magyarország hivatásáról” értekező vagy a könyvek befejezésében „a jelenbeli tapasztalati mező és a jövőbeli várakozási horizont közötti távolság”-ot megnyitó további szerzőknél, lásd 446–447., 508.).

Budainak már történelemdefiníciója is „a’ megesett dolgok eredetének, okainak, egymásból való függésének és folyásának kikeresése”-n alapul (386.), szemben az egyes események példaszerűségével. Ami pedig a kronológiát illeti, Budai szakít az uralkodó dinasztiák megszakított hármasságának külsőleges tagoló elvével; leírásában „három *eseménytörténeti* fordulópont osztja külön részekre a magyar történelem általa is hangsúlyozottan monolit kontinuitását: a mohácsi »veszedelem«, Buda visszavétele és az örökös királyság »Ausztriai ház« általi bevezetése” (402–403.).

Péczelynél a „történetiségelvű múltértelmezés” vezérfonala is megjelenik; Pulszky kezdeményezésével gyakorlatilag egy időben (1837-ben) „az »istváni paradigmaváltás« példáján keresztül tudja megragadni az autopoietikus kifejlődés összetett problematikáját” – azt a fejlődéskoncepciót tehát, amelynek mozgatórugóját (akárcsak Pulszknál) „a kívülről érkező hatások és a belső átalakulás által kialakult intézmények dialektikus egymásra következése és szerves egymásba fonódása jelenti” (488.).

Ezt a kezdeményezést Horváth Mihály 1840-es évek végén publikált tankönyve tetőzi be; a folyamatszerű történelem alapját nála már kifejezetten Pulszky Ferenc autopoietikus narratívája képezi. Horváthnak, állapítja meg Lajtai, semmilyen külsőleges eszközre nincs már szüksége ahhoz, hogy „a magyar történelmet egyfajta — jóllehet vargabetűktől sem mentes — immanens erkölcsi fejlődéstörténetként tárja olvasói elé” (445.). Ilyen vargabetűt — történeti dialektikát — tükröz II. József hatásának Horváth-féle elemzése; eszerint József elnemzetietlenítő politikája azért kedvező hatású, mert szembesítette a magyar nemességet saját nemzeti jellegének elvesztésével (503–504.).

Jegyezzük meg: ha a modern értelemben vett történelem folyamatszerűségét biztosító „epikus egység” — ahogyan Niebuhr nevezte (Koselleck, *i. m.*, 59.) — ismételt és új formában vetette fel a tudományos történetírás narratívításának kényes kérdését, ebből megint a történelemtankönyvek „jöttek ki jól”: nem kellett módszertani skrupulusokkal küszködniük, mint a történettudománynak, amely ezúttal maga kínálta fel a történelem elbeszélésének és befogadásának alapjául szolgáló egységes epikus struktúrát. Ugyanakkor a tudományos történetírás és a történelemtankönyv különbsége azután is megmarad, hogy maga a történetírás is „epizálódik”: az értékszemponatokon alapuló hatás, amely Budai, Péczely vagy Horváth tankönyvében érvényesül, továbbra is az irodalomra jellemző szövegalkotási módokat feltételez.

Befejezésül hadd kanyarodjak vissza kiinduló szempontomhoz. Jelenleg éppen a kultúratudományos divathullám hátán lovagolunk, mégis elenyésző azoknak a humán tudósoknak a száma, akik a komolyan veszik, hogy tudományáguk immár nem művelhető a maga diszciplináris elszigeteltségében. Hogy hogyan is kell egy humán tudományt kultúratudományos interdiszciplinaritással művelni, arra jó szívvel ajánlom követendő példaként Lajtai L. László könyvét minden, humán tudományt művelő kollégámnak.

LAJTAI LÁSZLÓ: „MAGYAR NEMZET VAGYOK” (I AM THE HUNGARIAN NATION)

by S. Varga Pál
(Abstract)

Examining the Hungarian history school-books written at the end of the 18th century and in the first half of the 19th, László L. Lajtai found himself on the very threshold of a new era, and not only in the sense of the theories of Foucault and Koselleck, but also in that of Niklas Luhmann, who dates precisely to this period the beginning of modern societies organised along various separate functions. The importance of this observation for the book of Lajtai resides in the fact that history school-books, belonging as they do to the functional sub-system of education, are structurally connected not only to the science of history but also to literature. In the first place this manifests itself in the function of making an impression. Lajtai, using the Genettian method of literary transtextuality, demonstrates that the impressive function of school-books is concentrated in literary quotations and mottos; but they are related to literary texts by the fact that they constitute unified, value-loaded and reliable stories. The relation culminates in the discourse about the nation itself; the dispute between concepts of community in terms of state, origin or tradition, which goes on in literature, pervades the school-books as well. In the historical overview of textbooks Koselleck's epochal threshold is also given a role: while books on the other side of the divide, in accord with the idea of the *Ratio Educationis* – still represent the view of „historia est magistra vitae”, the best pieces of later books present history as a process, entrusting its teaching potential on an „immanent story of moral evolution”.